

УДК 811.161.3'373.21

ПРЫРОДНА-ГЕАГРАФІЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ ЯК УТВАРАЛЬНАЯ БАЗА МІКРАТАПОНІМАЎ ПАБУЖЖА

Ключевые слова: *апеллятив, микротопоним, мотивирующая основа, природно-географические термины, топоним.*

В статье осуществляется исследование апеллятивных микротопонимов Побужья. Определяются мотивирующие основы, используемые в процессе образования названий микрообъектов, соотносительных с природно-географическими терминами.

S.S. Clunduk, N.R. Yakubuk
Brest State University named after A.S. Pushkin

NATURE AND GEOGRAPHICAL TERMINOLOGY AS A WORD-FORMING BASIS OF POBUZHIE'S MICROTOPYMS

Key words: *appellative, microtoponym, motivating basis, nature and geographical terms, toponym.*

The article studies microtoponyms of Pobuzhie. It defines the motivating bases that are used while giving the names to micro objects which are correlated with nature and geographical terms.

Мікратапанімія Пабужжа складвалася і развівалася на працягу доўгага гістарычнага перыяду. Фарміраванне яе працякала нераўнамерна і спалучалася са зменамі сацыяльна-эканамічных умоў, спосабаў грамадскай вытворчасці, са зменамі акаляючага асяроддзя, што, зразумела, пакінула адбітак у тапаніміі.

Мікратапонімы любой тэрыторыі ў абсалютнай сваёй большасці індывідуальныя і непаўторныя. Гэта яскрава працяўляецца ў іх семантыцы і паходжанні. Аднак пры ўсёй разнастайнасці найменняў урочышчаў у мікратапаніміі даследуемага рэгіёна можна заўважыць назвы даволі блізкія па этымалогіі, семантыцы і форме. Яны складаюць больш ці менш выразна акрэсленыя групы і тыпы, што дае магчымасць сістэматызаваць і раскласіфікаваць зафіксаваныя на Брэстчыне мікратапонімы.

Тапанімісты даўно звярнулі ўвагу на актыўны ўдзел мясцовых геаграфічных тэрмінаў ва ўтварэнні ўласных геаграфічных назваў усіх катэгорый. У мікратапаніміі вага геаграфічнай наменклатуры вельмі значная. Так, на Пабужжы з прыродна-геаграфічнымі тэрмінамі суадносіцца 52% апапелятыўных мікратапонімаў. Мясцовае насельніцтва адбірала тыя семантычныя класы са складу апелятыўнай лексікі, якія найбольш адпавядалі патрэбам тапанімічнай практыкі. Жыццё прымушала людзей не проста фіксаваць прыродныя з'явы як факт рэчаіснасці, а пільна прыглядацца, дэтальна вывучаць іх прыкметы і якасці. У выніку адны з іх былі асвоены і набылі гаспадарчае значэнне, другія трапілі ў разрад нейтральных ці другарадных.

Матывавальнымі асновамі выяўленых на Пабужжы найменняў мікрааб'ектаў, суадносных з прыродна-геаграфічнымі тэрмінамі, паслужылі галоўным чынам назвы мясцовага рэльефу і назвы расліннасці.

Найменні, утвораныя ад назваў рэльефу, складаюць каля 25% ад усіх апапелятыўных мікратапонімаў. Утваральнай базай для гэтай групы мікратапонімаў паслужылі словы, якія абазначаюць назвы ўзвышшаў, узвышаных месцаў, нізін, нізкіх месцаў, раўнін, ям, упадзінаў, балот, а таксама якасці і ўласцівасці глебы.

Нягледзячы на тое, што рэльеф Пабужжа ўвогуле носіць нізінны характар, у складзе мікратапаніміі гэтага рэгіёна досыць шырока прадстаўлены назвы ўзвышаных месцаў: *вал, верх (вэрх, ввэрх), востраў (остров, вістрово, вустров), выршок, высна, гара (гора, гура), горка (гурка), горб, горінэ мести, града (гряда), градка (грядка, грядочка), груд, грудок, бугор, бугрыша,*

курган (кірган), куна, кунына, пагорак (пагурок), пагурочак, узгорак (згорак, згірок, згурак, узгоркэ). Напрыклад: *узгорак (згорак, згірок, згурак, узгоркэ)* ‘узвышша, узгорак’: *Велікі ўзгорак* узв. (Вялікарыта Мал.), *Дыдок згорак* п. (Хоцінава Кам.), *Згурак* узв. (Агароднікі Кам.), *Куваліе згірок* узв. (Страдзечы Бр.), *Узгоркэ* частка л. (Дзівін Кобр.); *груд* ‘узгорак, высокае месца’: *Бэрозавы груд* узв. (Дамачава Бр.), *Білыі груд* (Падлессе Бр.), *Вылыкі грудкі* луг (Знаменка Бр.), *Высокіі грудок* с. (Церабунь Бр.), *Груд* луг (Верхалесе Кобр.), *Грудкы* п. (Дзямідаўшчына Кобр.), *Груда* п. (Крыўляны Жаб.); *гора (гара, гура)* ‘узвышша, узгорак, што ўзнімаецца над мясцовасцю’: *Вакульна гора* ўзв. (Чэрск Бр.), *Боровыська гара* г. (Бародзічы Кобр.), *Бабыцька гура* ўзв. (Ліпна Кам.), *Волчья гора* ўзв. (Забалоцце Мал.), *Воронова гора* ўзв. (Навасады Бр.), *Грабовська гора* м. (Камянюкі Кам.), *Грэхэскі горы* ўзв. (Орхова Бр.); *верх (вэрх, вэрх)* ‘сенажаць на высокім месцы’: *Болото вэрх* с. (Рагозна Жаб.), *Вэрх* с. (Брадзяцін Мал.), *Вэрхі* с. (Расна Кам.), *Вэрхово* м. (Падлессе Бр.), *Вэрхы* частка л. (Замшаны Мал.), *Вэршыкі* п. (Ліпна Кам.); *курган* ‘узвышша ці старажытнае месца пахавання’: *Кірган* л. (Чэрск Бр.), *Кірган* узв. (Катэра Кам.), *Кірганы* ўр. (Алешкавічы Кам.), *Курган* узг. (Ленінскі Жаб.), *Курганы* п. (М. Шчытнікі Бр.); *востраў (вустров, острувок)* ‘узвышша, узгорак’: *Вылыкіі востраў* в-ў на б. (Высокае Мал.), *Вістрово* п. (Хаціслаў Мал.), *Высокіі островок* с. (Вялічкавічы Кобр.), *Островок* в-ў на б. (Навалессе Мал.), *Островькэ* с. (Мелянькова Кобр.), *Островына* с. (Добрае Кобр.), *Остроўкы* п. (Федзькавічы Жаб.), *Остругок* узв. (Камароўка Бр.) і інш. Мікратапонімы з гэтымі лексічнымі асновамі ў пераважнай большасці з’яўляюцца назвамі узвышшаў сярод балота сенажацяў і зрэдку палёў.

У адзінкавых выпадках у якасці ўтваральных асноў мікратапонімаў даследуемага рэгіёна выкарыстоўваюцца такія назвы рэльефу, як *грэбень* ‘прадаўгаватае ўзвышша, грыўка’: *За грэбнем* п. (Вялічкавічы Кобр.); *барабан* ‘сенажаць на высокім месцы’: *Барабан* с. (Церабунь Бр.); *горб, гарбата* ‘круглы ўзгорак у выглядзе гарба’: *Горб* узв. (Каленкавічы Кам.), *Гарбата* гарыст. мясц. (Хаціслаў Мал.). Як відаць з прыкладаў, гэта назвы ўрочышчаў, што знаходзяцца на ўзвышаным месцы або на ўзгорку.

Такім чынам, усе названыя вышэй мікратапонімы маюць канкрэтную прывязку да тапаграфічнай прыкметы аб’екта, заключаюць у сабе яго рэальную характарыстыку.

У залежнасці ад спосабу жыцця ў розных народаў вызначаўся індывідуальны падыход да якасцей тых ці іншых прыродна-геаграфічных аб’ектаў. Мікратапанімія Пабужжа фіксуе нямала лексем, што абазначаюць нізінныя ўчасткі зямной паверхні, упадзіны, равы: *багна, балота (балоцішча, балотце, балотычко, болоне, болонне), даліна (дольна, доліна, далінка), дол, жолаб, канава, кар’ер, лазок, нізіна (нызына, нызпа, ніз, нізок), плёс (плесо, плес, плэс, пліс, плісцэ), поплаў, роў (рів, рыв, рыў), яма, яр.* Напрыклад: *даліна (дольна, доліна, далінка)* ‘прастора ўздоўж рачнога ложа, часцей за ўсё гэта сенажаць’: *Воўча дольна* л. (Тэўлі Кобр.), *Вылыка дольна* п. (Падлессе Жаб.), *Грязкая дольна* с. (Шумакі Бр.), *Довга дольна* п., с. (Церабунь, Шумакі Бр.), *Далінка* ніз. (Унучкі Кам.), *Дольна* п. (Гарэлкі Жаб.), *Доліна* ніз. (Ліпна Кам.); *роў (рів, рыв, рыў)* ‘канавы, утвораныя ад змыву глебы дажджом’: *Глубокі ровы* р. (Дубічна Мал.), *Граньчыны рыў* р. (Рыщэц Бр.), *Другі рыв уд рыкі* р. (Хамуціны Кам.), *Другі копаны рив* р. (Чэрск, Бр.), *Дулчэвы ровы* п. (Індычы Кам.), *Закопаны рив* р. (Чэрск Бр.), *За ровам* с. (Дубіны Кобр.); *ніз (нызына, нызпа, ніз, нізок)* ‘частка ракі, блізкая да вусця’: *Нізок* ніз. (Гута Бр.), *Ныз* уч.п. (Замшаны Мал.), *Нызы* п. (Камянюкі Кам.), *Нызыны* м. (Верхалесе Кобр.), *Нызпа* яр (Камароўка Бр.), *Нізіна* ніз. (Дубіца Бр.); *плёс (плесо, плес, плэс, пліс, плісцэ)* ‘глыбокі ўчастак рэчышча ракі’: *Плёс* луг (Падбрэдзяны Кобр.), *Плесо* с. (Ратайчыцы Кам.), *Плесынская* частка с. (Навіцкавічы Кам.), *Плес* л. (Унучкі Кам.), *Плісцэ* луг (Новікі Кам.), *Плэс* л. (Пелішча Кам.), *Плэсы* луг (Гершоны Бр.) і пад.

У беларусаў, як і ў іншых славян, вельмі добра распрацавана балотная тэрміналогія. Якіх толькі відаў балот тут не сустранеш: голас, парослае расліннасцю, ржавас, бруднае, праточнае, застойнае ці гнілое, зыбучае і вязкае, бярозавае і альховае, асаковае і мохавас. У народзе ўсе яны добра распазнаюцца і маюць адпаведныя сваёй сутнасці назвы.

Мікратапанім *Балота* і вытворныя ад яго *балоцішча, балотце, балотычко, болоне, болонне* зарэгістраваны амаль у кожным населеным пункце, а часам у адной вёсцы ёсць некалькі *Балот*, з чаго можна зрабіць вывад, што апелятыў *балота* (гэтае слова абазначае не толькі нізкае месца, але і любое месца, затопленае вадой, гразкае месца) – адзін з самых распаўсюджаных на

Брэстчыне: *Балота* забал. мясц., дзе косяць сена (Навіцкавічы Кам.), *Балоцішча* луг (Воўчын Кам.) *Балотце* луг (Агароднікі Кам.), *Балотычко* забал. мясц. (Крыўляны Жаб.), *Болонте* п. (Прылукі Бр.), *Болоне* паша, луг (Кустын, Старае Сяло Бр.). У многіх выпадках *Балота* страціла сваё першапачатковае значэнне. Цяпер гэты мікратапонім не заўсёды заключае ў сабе рэальную характарыстыку аб'екта.

Семантыка мясцовага слова *багно* супадае з літаратурным 'багна' і значыць 'топкае, непраходнае балота'. З такой прыродна-геаграфічнай асновай зафіксаваны мікратапонімы *Багно*, *Багністое месца*, якія называюць палі, сенажаці, пашы на былым балотце. Між тым выяўлены і назвы лесу *Багон*, *Багны*, што, хутчэй за ўсё, узніклі на аснове распаўсюджанай на Брэстчыне лексемы *багон* за значэннем 'багун'.

Лакальная назва *лаз* 'балоцісты луг' з'явіліся асновай для ўзнікнення мікратапонімаў для абазначэння нізкага забалочанага лугу: *Лазок Більчыі* п. (Аніскавічы Кобр.), *Лазы* частка л. (Замшаны Мал.), *Лазышча* с. (Залескія Кобр.), *Лазэ* с. (Забалацце Мал.). Мікратапонім *Мачка* ніз. (Хаціслаў Мал.) паходзіць ад дзеяслова *макаць*, *памакаць*; у аснове назвы *Мачульшчэ* б. – апелятыў *мачульшчэ*, які па семантыцы супадае з літаратурным *мачульшча* 'затока, копанка, у якой мочаць лён, каноплі, палатно'; найменні ўрочышчаў *Поплаў* луг (Цюхінічы Бр.), *Поплавці* луг (Сцяпанкі Жаб.), *Попловы* луг (Крыўляны Жаб.) утвораны ад апелятыва *поплаў*, які ў мясцовых гаворках абазначае 'нізкі луг, не абавязкова заліўны, сенажаць або паша'.

Мікратапонімы, матываваныя лексемамі, што абазначаюць нізінныя ўчасткі зямной паверхні, звычайна замацоўваюцца за сенажацямі, пашамі і ляснымі ўрочышчамі, размешчанымі на нізкіх месцах. Палі з асновамі-назвамі *Роў*, *Балота*, *Доляна* і г.д. складаюць выключэнне. Прычым у радзе выпадкаў гэтыя назвы адлюстроўваюць прыродныя ўласцівасці не названага аб'екта, а суседняга з ім.

Мікратапонімаў, утвораных ад апелятываў, што абазначаюць роўныя месцы, якія, мала. У якасці іх лексічных асноў выступаюць апелятывы *галэ* (*галя*) 'голас месца, чыстае, не парослае лесам', *рувнына* (*ровно*) 'роўнае месца': *Галэ* м. (Шчэглікі Жаб.), *Галэ поле* п. (Дубіца Бр.), *Галя* (Камароўка Бр.), *Рувнына* уч. з. (Прылукі Бр.), *Ровно* б. (Ратайчыцы Кам.).

Група мікратапонімаў, у аснове якіх ляжаць назвы расліннасці, таксама вялікая па колькасці намінацый (усяго налічваецца 798 мікратапонімаў – 23% ад агульнай колькасці адапелятыўных найменняў). Лексічнымі асновамі такіх мікратапонімаў паслужылі агульныя назвы лясных масіваў, зараснікаў, хмызнякоў, кустарнікаў (*лес*, *бор*, *пушча*, *гай*, *дуброва*, *маладзьяк*, *пасадка*, *зараснік* і інш.) і канкрэтныя назвы парод дрэў, раслін, траў, іх частак (*асіна*, *вольха*, *вярба*, *вяз*, *граб*, *каліна*, *ліпа*, *ракіта*, *сасна*, *хвоя*, *елка* і інш.).

У групе намінацый з матывальнымі асновамі – агульнымі назвамі лясных масіваў, зараснікаў, хмызнякоў – найбольш прадстаўлены мікратапонімы з агульнаславянскай лексэмай *лес*. Напрыклад: *Бабурыцкі лес* л. (Воўчын Кам.), *Більгі лес* л. (Грушава Кобр.), *Лес Касцюшко* л. (Міцькі Бр.), *Лесовы луг* луг (Камянюкі Кам.), *Ліскі* л. (Чэрск Бр.), *Залісоччэ* п. (Хацінава Кам.), *Коло ліса* п. (Ленінскі Жаб.).

З лексэмай *бор*, якая ў мясцовых гаворках, як і ў літаратурнай мове, мае значэнне 'сасновы лес', суадносяцца мікратапонімы, якія называюць лясныя ўрочышчы ці палі, размешчаныя каля лесу або на месцы былога лесу, напрыклад: *Бор* л. (Ляхаўцы Мал.), *Бір* л. (Боркі Мал.), *Барок* л. (Арэпічы Жаб.), *Борышча* п. (Залескія Кобр.), *Зайцов бір* л. (Воса Кобр.), *Боровая* л. (Балоты Кобр.), *Борышча* п. (Залескія Кобр.), *Красны борок* л. (Горск Кобр.) і пад.

Ад слова *гай*, якім на Брэстчыне называюць 'малады лес як бярозавы, так і альховы, а таксама зараснікі вольхі і малінніку' часта ўтвараюцца назвы хмызняку і забалочанага лесу. Напрыклад: *Гай* л. (Дзяменічы Жаб.), *Гаёк* с. (Рагодна Жаб.), *Гаіўска гура* ўзг. (Ліпна Кам.), *Гаішча* паша (Вярхі Кобр.), *Гаішчэ* п. (Ліпна Кам.), *Гайкі* п. (Патрыкі Кобр.).

Сустрэкаюцца мікратапонімы, утвораныя ад апелятыва *дуброва*, які ў гаворках ўжываецца рэдка: *Дуброва* луг (Дубок Бр.), *Дубровка* б. (Дубок Бр.), *Дубровкі* л. (Навасады Бр.), *Дубровыца* л. (Дубіца Бр.), *Дуброўка* л. (Навасёлкі Кам.).

Некаторыя ўласныя назвы ўчасткаў маладога лесу ўзніклі ў выніку тапанімізацыі апелятываў *маладзьяк*, 'малады лес', *пасадка* 'месца, дзе пасаджаны маладыя расліны': *Маладзьяк* л. (Ру-

давсц Кам.), *Молодняк* л. (Ленінскі Жаб.), *Пасадка* л. (Камароўка Бр.), *Гразна пусадка* частка л. (Навіцкавічы Кам.).

Для наймення лясных урочышчаў, балот, часам палёў, парослых хмызам, выкарыстоўваюцца агульныя назвы кустарнікаў і зараснікаў: *карчы, кусты, зараслі, паросля*. Напрыклад: *Заруслі* л. (Вайская Кам.), *Корчі* л. (Міцькі Бр.), *Корчышча* л. (Галоўчыцы Кам.), *Кусце* луг (Пералум'е Жаб.), *Бур'ян* уч. л. (Навалессе Мал.), *Гушча* хм. (Прылукі Бр.), *Парослі* хм. (Баяры Кам.), *Паросля* ўзг. (Велікарыта Мал.).

Даволі шматлікую групу (463 назвы) складаюць мікратапонімы, утвораныя ад назваў парод дрэў, раслін, траў, іх частак. Часцей за ўсё ў якасці іх асноў выступаюць лексемы *бяроза* і *дуб*. Выкарыстоўваюцца таксама словы *асіна, вольха, вярба, вяз, граб, каліна, ліна, ракіта* і іншыя. Напрыклад: *Альшэна* ўч. л. (Харсы Бр.), *Берэзов груд* л. (Камянюкі Кам.), *Вырбына* п. (Камень Кобр.), *Грабовка Выхыка* п. (Залескія Кобр.), *Заосына* луг (Хаціслаў Мал.), *Звалышый дуб* п. (Лука Кобр.), *Кляновэ* л. (Старос Сяло Жаб.).

Мікратапонімы, утвораныя ад лексем *сасна, хвоя, елка, яліна* называюць звычайна хвойныя лясы (у адзінкавых выпадках палі і балоты), напрыклад: *Хваіна* л. (Гута Бр.), *Хвэйка* л. (Прыбарава Бр.), *Хваёвае* л. (Забалацце Мал.), *Заялыта* б. (Ляхаўцы Мал.), *Заялытэ* п. (Масевічы Мал.), *Сосновы ляс* п. (Селяхі Бр.), *Сосновэц* узв. (Вялічкавічы Кам.). Пераважаюць назвы з каранем *-хвай-*, якія амаль без выключэння служаць назвамі маладых насаджэнняў хвойнага лесу.

Крыніцай мікратапонімаў выступаюць таксама назвы пладовых дрэў – *вішня, яблыня, груша*. Такія мікратапонімы называюць звычайна палі: *Вішня* п. (Клейнікі Бр.), *Вішенкі* уч. з. (Тэльмы Бр.), *Вышытыка* п. (Хашінава Кам.), *Грушка* с. (Добрас Кобр.), *Яблытыка* м. (Тамашоўка Бр.).

Зафіксаваны і мікратапонімы, якія матывуюцца назвамі асобных раслін, траў, імхоў. Напрыклад: *Багныско* месца ў л. (Кацельня Баяр. Бр.), *Багуннік* уч. л. (Замшаны Мал.), *Блюшныкі* луг (Шышова Кам.), *Бруснічкі* месца ў л. (Паніквы Кам.), п. (Ляхаўцы Мал.), *Моховіна* б. (Запруды Кобр.), *Вэрос* л. (Рудня Бр.), *Краніўніца* б. (Стрыгансц Жаб.), *Мопухі* п. (Пералум'е Жаб.), *Чырэт* с. (Скокі Бр.), *Хмілёўка* л. (Навасады Бр.).

Адзінкавыя мікратапонімы ўтвораны ад назваў ягад і ягаднікаў і абазначаюць пераважна лясныя ўрочышчы і балоты. Напрыклад: *Маліна* хм. (Шышова Кам.), *Малінава* частка л. (Яўсімавічы Кобр.), *Маліновэ місцэ* ўч. л. (Рысц Бр.), *Чырнычэ* п. (Верхалессе Кобр.).

Для даследуемай тэрыторыі характэрнай адзнакай з'яўляецца шырокае выкарыстанне ў якасці мікратапанімічных асноў назваў мясцовай флоры. Для жыхароў гэтых мясцін лес і расліны мелі (і зараз маюць) першаступеннае гаспадарчае значэнне. Тут людзі адважвалі кавалкі ворнай зямлі, церабілі хмызнякі для сенажацей. Нарэшце, лясныя масівы на ўсіх этапах чалавечага грамадства былі добрым арыенцірам на мясцовасці. Таму цесная сувязь паміж мікратапанімічнымі асновамі і матывуючымі іх назвамі мясцовай флоры зусім заканамерная і абумоўлена гаспадарчай практыкай чалавека.

Такім чынам, мікратапонімы, матываваныя апелятывамі, што абазначаюць прыродна-геаграфічныя паняцці, найбольш шырока фіксуюць у сваім складзе назвы, звязаныя з тапаграфічнымі асаблівасцямі мясцовасці, і, як правіла, характарызуюць мясцовы рэльеф. Прычым лексіка-семантычныя асаблівасці матывавальнай асновы звычайна абумоўліваюць замацаванасць мікратапоніма за тым ці іншым відам географічнага аб'екта.

Спіс умоўных абазначэнняў

Раёны: Бр. – Брэсцкі; Жаб. – Жабінкаўскі; Кам. – Камянецкі; Кобр. – Кобрынскі; Мал. – Маларыцкі.

Іншыя скарачэнні: б. – балота; в. – вёска; в.-ў. – востраў; г. – гара; гарыст. мясц. – гарыстая мясцовасць; д. – дарога; л. – лес; м. – мост; п. – поле; с. – сенажаць; узв. – узвышша; узг. – узгорак; ур. – урочышча; уч. – участак; хм. – хмызняк; р. – роў; ніз. – нізіна.

Літаратура

1. Беларуская анамастыка : зб. Артыкулаў / НАН Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэд. В. П. Лемцюгова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 173 с.

2. Беларуская анамастыка : зб. Артыкулаў / НАН Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэд. М. В. Бірыла, В. П. Лемцюгова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 447 с.